

Turen på Gendarmstien - Broagerland

Turen på Gendarmstien er på mange måder velbeskrevet og der er mange forskelligartede artikler og beskrivelser, hvor man kan finde inspiration til vandreturen.

Vores fortælling er et supplement til de allerede eksisterende beskrivelser. Dette er vores 5. fortælling, som vi har lavet i samarbejde med det danske bibliotek i Flensborg. Alle 5 fortællinger kan læses/høres på:

[Podcasts ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig](#)

I denne fortælling går vandreturen fra Brunsnæs til Vemmingbund med en afstikker ind på Broagerland og til Broager by.

Vi vil kombinere vores egne oplevelser på ruten med den historie, der er tilknyttet området, krydret med sagn, myter og fortællinger og to lokale fortællinger på sønderjysk fra Skelde og Gammelgab.

Fortællingerne, der er sidst i materialet, kan dels høres på sønderjysk eller læses på rigsdansk. Fortællingerne fokuserer især på betydningen af det tyske og det danske i grænselandet.

Derudover vil vi inddrage litteraturen og følge fiktionens fodspor. Vi har valgt det første bind af familiekrøniken "Nu er det længe siden" af Hanne Reintoft, der beskriver en families liv på Broagerland fra 1863 - 1920. Vi vil dykke ned i fiktionen og trække tråde til de faktiske forhold på Broagerland i denne periode. Hvordan levede danskere i "det tabte land"? Hvilke udfordringer kæmpede de med?

Turen fra Brunsnæs til Vemmingbund er på ca. 22 km og bliver kaldt **Krageruten**. Hertil kommer en afstikker til Broager by og Broagerland. Denne afstikker kan med fordel tages enten inden eller efter vandringen på Gendarmstien, der begynder i Brunsnæs og slutter i Vemmingbund.

Materialet indeholder: turbeskrivelse, - kort over ruten med henvisninger til velegnede rasteplasser og toiletter, - billeder med faktuelle oplysninger ud fra romanens indhold, - kort referat af bogens temaer og indhold. Dette materiale kan med fordel læses inden turen påbegyndes.

[Gendarmstien](#)

Følg linket eller læs folderen. Her finder du informationer om Gendarmstiens forskellige dele, bl.a. hvor du kan overnatte, holde pauser, placering af toiletterne og nogle

informationer over seværdigheder på ruten m.m. Følger du skiltet med den "blå gendarm" bliver du guidet godt igennem ruten.

Stormfloden i oktober 2023 har medført omfattende skader på dele af Gendarmstien. Følg nedenstående link, der viser, hvor skaderne er og hvilke dele, der er blevet gangbare igen.

[Ødelæggelse på Gendarmstien - Destination Sønderjylland](#)

Er du udover vandring interesseret i litteratur, egnens kultur og historie vil vi anbefale dig at læse eller høre vores beskrivelse. Yderligere uddybning af emnet kan bl.a. fås i den Slesvigske Samling på Dansk Bibliotek i Flensborg og Lokalarkivet i Broager by.

Materialet ledsages af to lydoptagelser. Den første med Carl Jürgen Bock, Skeldegård og den anden med Frede Tychsen, Gammelgab, som begge har stor historisk erfaring fra området.

Tilbage er at ønske jer en rigtig god tur!

Hilsen Sølvi Koch og Anette Krenzen

At gå i romanens fodspor

Man kan med fordel læse romanen *Nu er det længe siden* af Hanne Reintoft, som udkom i 2008 inden turen påbegyndes. Selvom romanen er fiktion og familiens gård Vemminggård er opdigtet, så beskriver romanen de problemstillinger, som netop var en del af befolkningens vilkår omkring 1864 og frem til 1920. Den er naturligvis vinklet i forhold til forfatterens valgte fortællerstemme, og er ikke dækkende for alle vilkår på Broagerland i tiden. Broagerland var også dengang et landbrugssamfund, og familien i bogen er måske mere velstillet end gennemsnittet. Langs teglværksområdet i den

vestlige del udspandt der sig samtidig et helt andet fattigt liv, - herom i en anden udsendelse.

Romanen omhandler især de konflikter, der opstod efter tabet til preusserne i 1864.

Familien, som er hovedpersonerne i romanen, personificerer de brydninger, der var i forhold til *Slesvigspørgsmålet* og livet som danskere på Broagerland under tysk styre. Samtidig bliver politiske retninger i Danmark fortalt gennem den anden del af familien, der valgte at bosætte sig i Danmark, bl.a. København.

Vi vil i denne fortælling hovedsageligt tage udgangspunkt i familien på Vemminggård på Broagerland og langs vandreruten henviser til begivenheder i bogen, som faktisk kan genfindes.

Vemminggård er en fiktiv slægtsgård på Broagerland. Den tager sig godt ud i romanen med nymalet bindingsværk og solide avlsbygninger og med flagstang i haven. Gården bebos af en dansk familie. I bogen gives der små beskrivelser af Vemminggårds beliggenhed, og ud fra disse beskrivelser kunne gården have ligget i nærheden af Dynt og Broager by på Broager Mark.

Gårdmanden Jens Peter er født i Nordslesvig. Han er opdraget dansk med en fars stærke modvilje mod det rige holstenske ridderskab og med sin fars stærke synspunkt om et Slesvig til Ejderen. Jens Peter var soldat i 3-årskrigen fra 1848 – 1850 og kæmpede på dansk side.

Jens Peter og Henriette mødte hinanden til et høstbal, da hun var i husholdningslære hos hertugen af Augustenborg. Hun kom fra en familie i den sydlige del af Slesvig tæt på grænsen til Holsten. Hendes far, der gik ind for et samlet selvstændigt Slesvig-Holsten var imod ægteskabet, men Henriette giftede sig med Jens Peter mod farens vilje

Romanen indledes med Jens Peters beslutning om at deltage i den krig, der er under opsejling mod Preusserne og Østrigerne i slutningen af 1863, hvilket Henriette er stærkt imod. Han er 47 år og har en fin bedrift. De to ældste af børnene klarer sig godt. Den ældste søn Peter er i København og studerer teologi, Sigurd er søkadet på Holmen og Ingeborg på 12 år, bor hjemme endnu og er til stor hjælp. Smertensbarnet er den yngste pige Helene på 8 år. Forholdet mellem Henriette og den yngste datter er meget dårligt, - kun Jens Peter kan styre hende. Jens Peter er dog ikke til at hugge og stikke i. Han vil kæmpe for sit fædreland.

Familien og ejendommen bliver i romanen scenen for en del af krigen 1864. De involveres på godt og ondt og langs vandreruten har man netop mulighed for at se de batterier og skanser, som kan genfindes i romanen. Fra gården er der udsyn mod skanserne på Dybbøl og fra kirken i Broager er der fra de to tårne udsigt til ejendommen og batterierne i nærheden. Således bliver familien en del af begivenhederne.

Også det danske krigsskib Rolf Krake, hører vi om.

Som tidligere nævnt, så repræsenterer de forskellige personer i bogen hver deres holdning til *Slesvigspørgsmålet*.

Peder og Sigurd vælger at blive optanter, dvs. at dansksindede frem til 1870 kunne vælge at "optere", altså at flytte til Danmark og blive danske statsborgere. Man kunne dog blive i Slesvig, men forblev statsløse. 20 % af nordslesvigerne opterede. Først i 1907 kom "optantkonventionen", der gjorde det muligt for børn af statsløse at søge tysk statsborgerskab.

Ingeborg gifter sig med Lars. De overtager gården og bliver i Nordslesvig. De omgås blandt andet Gustav Johannsen og andre betydningsfulde personer, der politisk er involveret i den danske sag. Vi hører også her om edsnægterpolitikken, sønderjyske kaffeborde og meget andet.

Helene som det sidste barn kommer til Kiel i huset, får uddannelse og gifter sig ind i en tysk familie. Således bliver der i romanen vinklet til de mange spændte synspunkter mellem tysk og dansk i grænselandet. Men især om at bevare danskheden i en tysk flertalsbefolkning.

De politiske holdninger i Slesvig efter krigen i 1864

Efter krigen i 1864 var fronterne helt forandrede. Før krigen var der dels en fremtrædende holdning, at Danmark gik til Ejderen og en anden retning, der krævede, at Slesvig gik til Kongeåen. Efter at preusserne tog over blev ingen af disse retninger relevante. Både Ejderdanskhed og Slesvig-Holstenisme led nederlag.

Slesvig-holstenerne indrettede sig efterhånden til de nye forhold, men ikke sønderjyderne. De kæmpede imod det nye styre og vendte sig mod nord.

Det skal lige indskydes, at Nordslesvig efter 1920 hedder Sønderjylland. Fra ca. 1250 til 1864 gik Hertugdømmet Slesvig fra Kongeåen til Ejderen. I 1920 blev Slesvig delt i henholdsvis Nordslesvig og Sydslesvig. Betegnelsen "Sønderjylland" blev efter 1864 brugt af den danske bevægelse, der ville fremhæve deres tilknytning til Danmark.

I fredsforhandlinger mellem Preussen og Østrig satte mange især sønderjyderne deres lid til Pragfredens §5:

"De nordlige distrikter af Slesvig skulle afstås til Danmark, når befolkningen ved en fri afstemning tilkendegav ønske herom."

I 1870 blev § 5 ophævet ved en fælles østrigsk-tysk aftale, men nordslesvigerne havde ikke opgivet håbet om at kunne opnå at blive en del af det danske kongerige igen. Kampen om udmøntning af Prag-aftalen var delt i to afsnit: Indtil ca. 1880 herskede protestpolitikken, hvilket betød, at sønderjyderne ved enhver given lejlighed viste deres holdning.

Fra 1880 til ca. 1920 var forhandlingspolitikken den fremherskende.

Det første valg til forbundsrigsdagen var i 1867. Af Sønderjyllands 4 afstemningskredse tog danskerne de 2. N. Ahlmann og H.A. Kryger repræsenterede de danske i Sønderjylland til ca. 1881. H.A. Kryger kæmpede indædt for nordslesvigsk ret. Begge politikere nægtede at aflægge ed på den preussiske forfatning, hvilket indtil 1888 udløste en heftig strid mellem "edsnægterne" og "edsaflæggerne".

I fredsaftalen havde indbyggerne ret til at vælge dansk statsborgerskab (optere) i op til 6 år efter freden. Optanterne var ildesete af myndighederne og blev ligeledes også en hæmsko for danske bestræbelser. Optanterne kunne blive i Slesvig, hvis de ikke vakte opsigt. Selv efter 1870 udvandrede tusindvis af unge sønderjyske mænd, der bl.a. ikke ønskede at lade sig indrulle i tysk militærtjeneste. Nogle udvandrede til Amerika og andre til Danmark.

Selvom forholdene blev vanskeligere for danskerne også efter ophævelsen af §5, voksede kampviljen, idet ophævelsen blev opfattet som en grov ærekrænkelse.

I 1880 udvandrede stadig mange unge især fra det nordvestlige hjørne af Sønderjylland. Dette skabte en øget forståelse af, at det var nødvendigt at forlade edsnægtersynspunktet, hvilket også skabte en konflikt i forhold til landdagsmændenes holdninger. Edsaflæggelse til den preussiske konge var et krav for bl.a. at kunne være en del af landdagen, - hvilket betød,

at Kryger og Ahlmann ikke kunne få sæde i landdagen, før de havde aflagt ed. Det blev en årelang strid.

I 1870'erne gik det tilbage for danskheden. Udover landdagsmændene blev også mange præster og lærere afskediget, idet de nægtede at aflægge ed til den preussiske konge, og mange unge havde valgt at emigrere eller blive optanter. At denne situation ikke var holdbar i længden bevirkede, at man i nogle egne beholdt de unge hjemme i Sønderjylland og lod dem gå til tysk session. I 1879 efter at §5 blev ophævet anså flere, at edsnægterholdningen ikke var holdbar, og efter Krygers død i 1881 udbrød en heftig kamp om politisk taktik. Der var to kandidater til valg i 1881: Tobaksfabrikant Junggren (edsnægter) og en alsisk bonde, Hans Larsen (edsaflægger). De repræsenterede hver sin fløj. I første omgang blev Hans Larsen valgt og aflagde ed til den preussiske stat. Dette skabte dog ikke fred blandt dansksindede og ved valg i 1884 blev Junggren valgt, der dog døde efter få år.

Edskampen fortsatte med stor bitterhed i 1880'erne. På den ene fløj hævdede edsnægterne, - herunder Jens Jessen, - redaktør for Flensborg Avis, at man ved at aflægge ed på den preussiske forfatning ville anerkende uretten. Protesten kunne lyde fra talerstolen, men forhandling med preusserne ville ikke føre til noget. Heroverfor mente edsaflæggerne, at man ved forhandling om love kunne virke til danskernes fordel. Gustav Johannsen blev valgt til landdagen i 1888, og efter Hans Larsens død i 1896 indtrådte H.P. Hansen i hans sted.

Forholdene for sproget og den danske kultur havde ringe kår i denne periode, men efter oprettelsen af *Forening af det danske sprogs bevarelse*, - senere Sprogforeningen, - skete der en mærkbar forandring. Den blå sangbog blev flittigt brugt, - der kom bøger til skolebørn og i det hele taget blev det skrevne ord udbredt på mangfoldig vis.

I slutning af 1880'erne stillede H.P. Hansen sig til rådighed for sønderjyderne. Han ønskede ikke at forlade Sønderjylland, men ville kæmpe for at knytte forbindelsen mellem Sønderjylland og den udvikling, som Danmark havde gennemgået siden krigen i 1864. Jens Jessen og H.P. Hansen var meget forskellige, men kæmpede begge for danskheden. Den største forskel lå nok i, at Jens Jessen var tilhænger af protestpolitikken og fortsatte en gammeldansk-slesvigsk tradition, hvorimod H.P. Hansen var tilhænger af forhandlingspolitikken og ønskede en folkelig og kulturel tilknytning til alle danskere både nord og syd for Kongeåen. Han var stor fortaler for udbredelse af mødesteder, forsamlingshuse, efterskoler for sønderjyder nord for grænsen og oprettelse af højskoler. Selvom tyske myndigheder forsøgte at forhindre forsamlinger, så understøttede H.P. Hansen disse ved at kæmpe mod myndighederne med former, der var uangribelige. I 1890'erne mærkedes det tydeligt, at forholdene havde ændret sig. En ny ungdom var vokset op og et stort antal optanter blev preussiske statsborger. De kunne nu tage del i den folkelige og det politiske arbejde. Denne tendens blev også tydelig i stemmetallet ved valget i 1898. Stemmetallet var øget og var i løbet af 11 år steget med 3000 stemmer. Dette glædede danskerne, men behagede ikke tyskerne. Derfor blev Ernst Matthias von Köller ansat som overpræsident for Slesvig-Holsten. Köllerperioden fra 1898-1903 var en ildprøve for danskheden i Sønderjylland, Der blev sat ind med alle mulige chikanerier mod danskerne. Han satte ind overfor optanternes rettigheder. Han forsøgte bl.a. at gøre folk, der gennem en

årrække havde været anerkendt som tyske statsborgere, til danske statsborgere for dermed at berøve dem retten til at opholde sig i hjemstavn.

Kilde:- Rids af Sønderjyllands historie. Troels Fink 1945

I Hanne Reintofts 1. del af slægtsromanen **"Nu er det længe siden"** er de politiske strømninger personificeret i forhold til danskheden i en preussisk nationalstat. Situationen i 1870 var præget af uro og udsigt til krig mod Frankrig, der ville sætte en stopper for Bismarcks drømme om et Stortyskland. Peder og Sigurd (Henriettes to sønner) fortæller hende om deres planer:

"Men for at komme til sagen, så er det korte af det lange, at hverken jeg eller Sigurd vil indkaldes af den stat og den hær, der har myrdet vor fader og så mange af vores landsmænd"- De ville ikke udvandre til Amerika, som så mange andre i den tid, - men de ville optere og blive kongerigske medborger. Henriette er bekymret, og da Sigurd og Peder fortalte søsteren (Ingeborg), hendes kommende mand og hans forældre om situationen, blev stemningen yderst ophedet "hvor vover I, I skal kæmpe her på vore forfædres bloddrukne jord." skriger den gamle Lorenzen, Lars var uenig med sin far, han mente ikke, at edsnægterpolitikken var vejen frem. "Så sent som for en uge siden havde han på ny haft et forfærdeligt skænderi med sin far, der ikke ville indse, at edsnægterpolitikken kostede landsdelen deres bedste lærere og præster, samtidig med at de dansksindede i deres nye uønskede stat stod uden mulighed for at stille forslag og kæmpe for de vigtigste rettigheder."

Lars omkom i en ulykke i 1890. Hans begravelse var både en politisk og en dansk manifestation. Ingeborg fortalte, at han ikke ville begraves af en optant, så Peder var ikke en mulighed. Han havde aldrig kunnet forlige sig med, at Peder og Sigurd opterede. Han anså dem for at være forræder. Selve begravelsen måtte foregå på gårdspladsen, idet det var umuligt at leje en sal. Både Gustav Johannsen, Hans Larsen og H.P. Hansen deltog i begravelsen. Også to ubudne gæster, - to gendarmere holdt vagt og skulle påse, at alt gik rigtigt for sig. Der blev sunget sange, der var danske i sprog og indhold, bl.a. blev der sunget: "Det haver så nyligen regnet ...for de gamle, der faldt, er der ny overalt, de vil møde, hver gang der bliver kaldt."

De dansksindedes protest mod fortyskning.

Den blå Sangbog blev flittigt brugt af dansksindede slesvigere især efter krigen i 1864. Især i Köllerperioden omkring år 1900, da Ernst Matthias von Köller (1841-1928) var overpræsident i Slesvig-Holsten. Hans politik bestod bl.a. af udvisning, trusler mod den dansksprogede presse og han bekæmpede ihærdigt brugen af den blå sangbog. For at undgå problemer med de tyske myndigheder, valgte man derfor i udgaven af 1899 at

markere 24 sange med 3 *** advarende stjerner.

I 1905 blev der ført en retssag mod DBS og myndighedernes holdning var, at alle sange om modersmålet, historien og norden virkede ophidsende på de danske sønderjyder. Konklusionen blev, at denne sangbog var det farligste agitationsmiddel, danskerne ejede. Det betød, at 150 sange blev betragtet som suspekte.

Et andet eksempel på en, der i det stille har kæmpet for Slesvigs sag er Kasper Jensen. Da det danske modersmål blev erstattet af det tyske i 1888 i de sønderjyske skoler, var det op til forældrene at undervise børnene i dansk. Kasper Jensen, der havde uddannet sig til lærer, ønskede at støtte forældrene i dette arbejde. Han rejste ned til Sønderjylland efter at skoleforeningen var dannet og påbegyndte sin stilling som vandrelærer. Han var meget engageret og udgav også en bog, som kunne understøtte forældrene i undervisningen. Han afholdt undervisning i dansk på forskellige gårde og huse rundt omkring, og under hele perioden er han gentagne gange blevet chikaneret af tyske myndigheder. Han er adskillige gange blevet forhørt og kommet for retten. I 1896 ophørte han med sit virke som vandrelærer og åbnede den lille Bog- og Papirhandel i Broager. Til hans 70 års fødselsdag skrev dr. Hans Storm en fødselsdagssang. Her er vers 3:

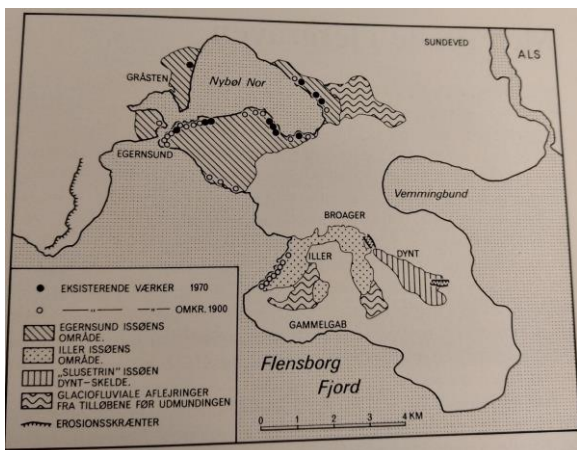
Han var en vandrelærer, kendt
fra gård til gård som trofast mand,
af ingen kaldet, ingen sendt,
og dog en lønlig flamme, tændt
til gavn for Slesvigs land.

Kilde: Broagerlands Lokalarkiv, bind 2-Kasper Jensen

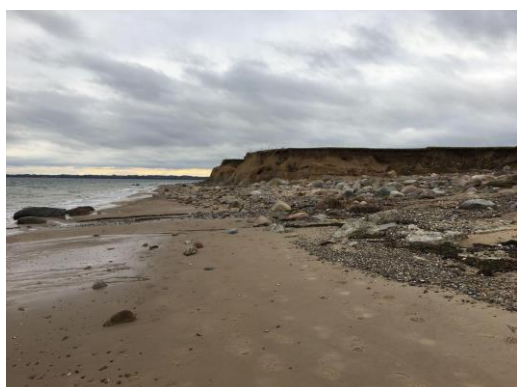
Broagerland som vandrested

Vandreruten begynder denne gang ved Brunsnæs og afløser Teglruten, som vi har beskrevet i tidligere fortælling. På romanens tid 1864 og frem mod 1900 er Broagerland, som strækker sig fra Egersund, langs med kysten, hen til Vemmingbund og ud mod Dybbøl, et landbrugs- og fiskersamfund, men nok aller mest præget af teglværkerne, som havde særdeles stor betydning.

For ca. 15.000 år siden sluttede den sidste istid, og isen begyndte langsomt at smelte. Der dannedes på Broagerland 3 store områder med is-søer. De var dannet af smeltevand fra de store iskapper, der førte sten, grus og ler med sig. Det dannedes store åløb, hvor sten hurtigt faldt til bunds og det meget fine lerstøv blev næsten opløst og lagde sig i issøerne. På billedet under teksten kan man se, hvor issøerne blev dannet: Egersund og Noret, Iller og ved Dynt. Det blev til en form for lergrave, hvor man kunne se lerlagene og tælle dem. Hvert år kom et nyt lag og den proces stod på i ca. 50 år. Derfor kan man med fordel kigge på lagene i skrænterne, når man går på vandreruten. Især efter stormfloden er det blevet synligt. Ved de tre store issøer var der omkring 1890 mange teglværker på Broagerland.

Sporene ses i det gamle foto fra Gråsten (Kilde: Inge Adriansen)

Billeder taget 5. november 2023 efter stormfloden ved Frydendal viser de tydelige spor. Her er en stor sten fremkommet ved havets indgreb

Omkring 1890'erne og lidt tidligere kom mange sæsonarbejdere til Broagerland for at tage arbejde, ikke i landbruget, men i teglværksindustrien. Efterhånden blev flere teglværker moderniseret med nye typer ovne og de gamle umoderne værker lukkede. Både kvinder og børn tog del i det meget slidsomme og usunde arbejde, foruden mændene og mange familier kom fra Vestpreussen. Området var jo nu en del af Tyskland og mange søgte lykken i den nordlige del af regionen. Arbejdsdagen var fra 06.00 om morgenen til 18.00 om aftenen, fra mandag til lørdag og kun med pause midt på dagen til at lave varm middagsmad (kvinderne). Ofte boede familierne ved teglværkerne under kummerlige forhold. Der var sygdom, stor børnedødelighed og kosten var dårlig. Det var kun de få, der lykkedes for at få deres egen bolig ved lergravene.

Det var fiskere, der i højere grad udlånte deres boliger til kunstmalerne, der om sommeren slog sig ned på egnen.

Den fattigdom og nød beskrives ikke så meget i romanen, men den foregik samtidig og lige ved siden af. Man kan sige, at vandringer på den vestlige side af Broagerland, historisk handler meget om teglværkslivet, landbruget og fiskeriet, men når vi kommer på den østlige side er det i høj grad her romanen sætter scenen med batterier, de stejle kyster, udsigten til skanser og Vemmingbund.

Litografi fra Rendbjerg i 1880'erne

Klokketårnet og kirken med de to spir

Broager kirke og kirkegård

På vandreruten kan man enten i begyndelsen af turen eller mod slutningen vandre til Broager Kirke, dels fordi den spiller en rolle i romanen, men mest fordi den i sig selv er en stor oplevelse. Har man tid og lyst, ligger **Smøl Vold** lidt nord for Broager. Herom senere.

Broager Kirke er på mange måder usædvanlig med de to spir, men altså med et tårn. Men der er en forklaring. Kirken blev sandsynligvis bygget i 1200-tallet af munkesten. I første omgang byggedes i ca. 1209 apsis, så koret og senere kirkeskibet. Et gammelt sagn på egnen fortæller, hvorledes kirken har fået de to spir, som kan ses viden om - også på vandreruten langs gendarmstien. Det fortælles, at der i 1300-tallet boede 2 piger på Smøl Vold, som var siamesiske tvillinger. Smøl Vold var både slot og gods i mindre omfang. Da den ene pige døde fortælles det, at den anden pige, som for øvrigt døde kort tid efter, ønskede at der skulle opføres en kirke i Broager med to spir til minde om søstre og som knyttede sig til Smøl.

Byggeprocessen har sikkert taget vældig lang tid, som det er dokumenteret flere steder. Man ved ikke med sikkerhed, hvornår tårnet med de to spir stod færdigt, man regner med ca. i det 14. århundrede. De to spir har selvstændige gavle, derfor ser det faktisk ud som om der er to tårne, men der er kun ét. Dette findes ikke andre steder i Danmark. Kirken er bygget om op gennem historien med nye tilføjelser. Skibet er blandt andet blevet udvidet med to sider, så konstruktionen minder om et kors. Der har også været en dør, som kvinder kunne gå ind ad, men den er blevet sløjft.

Klokketårnet, som står ved siden af kirken, er bygget i 1650. Det er lavet af egetræ og er ca. 7x7 m stort. Det er ret almindeligt, at kirker i Sønderjylland, til forskel fra resten af kongeriget, har et tilbygget klokketårn, som skulle bære klokken. I Broager kirke var der hele 3 klokker, som var for tunge til det oprindelige kirketårn. De stod længe i klokketårnet, men i dag er de ført tilbage, og klokketårnet af træ fungerer som kapel. Kirken er således bygget og ombygget både i romansk stil først og senere tilbygget og ombygget i gotisk stil. Det fik betydning for vinduerne og deres placering. Vinduerne blev placeret højt oppe, så det ikke var muligt at kigge ud under gudstjenesten, men at man koncentrerede sig om det der skete

inde i kirken. Læg også mærke til, at man går ind i kirken fra vest mod øst, som havde retning mod paradiset.

Det fortælles, at der under krigen i foråret 1864 blev opført en lille gangbro mellem de to spir, som gjorde det muligt at følge bombardementerne på Dybbøl. Der kunne således telegraferes til Gammelmark om observationerne og på den måde kunne man planlægge skytset. Preusserne brugte kirken som lazaret til sårede soldater under denne krig, og i romanen **“Nu er det længe siden”** af Hanne Reintoft, herefter HR, er der allerede i begyndelsen af bogen en henvisning til julegudstjeneste i kirken 1863. Præsten, hvis navn kan læses på en tavle ved besøg i kirken, men som havde været sognepræst i kirken i mange år, var både “mismodig og vaklende” og undlod at velsigne den danske hær. Hvis det står til troende, må man sige, at netop her viste der sig en konflikt mellem det tyske og det danske. Og det er vel netop de vilkår som er vigtige for grænselandet og som man skal huske på. Sproget i kirken på daværende tidspunkt var både tysk og dansk, men med sprogforordningen af 1888 blev kirkesproget og skolesproget tysk. Hvorvidt der blev holdt gudstjeneste på tysk i denne periode, vides ikke helt.

Kirken fik under krigen 1864 hurtigt funktion som lazaret. Billeder, som venligst er udlånt via lokalarkivet i Broager, viser at også den nybyggede skole, nu præstegård, blev taget i brug (Vestergade 36).

Lokalarkiv i Broager

Lazaretterne, både i skolen og i kirken, blev ledet af diakonisserne, som var kvinder, hvilket var lidt usædvanligt på daværende tid. Hele 7 steder, også på den lokale kro, var der behandling af syge og sårede soldater, både tyske og danske, for i denne situation skelnede man ikke mellem nationaliteter, det gjaldt alene om at behandle - og det var der i høj grad brug for. Helt hen i august 1864 holdt man mange lazaretter åbne. I bogens kapitel 3 kan man høre mere om situationen omkring april 1864. Det er påsketid og krigen er på sit højeste. Alligevel skriver HR, “at drengene kom hjem for at fejre den hellige tid på gården”, hvilket måske mere afslører manglende viden om situationens alvor hos forfatteren!

Diakonisserne kom fra Kaiserswerth i Tyskland og flere af dem skrev breve hjem om deres arbejde. Brevene findes i arkiverne der, og sikkert kan man læse mere om stiftelsens arbejdsmetoder. Sygeplejerskernes arbejde fik også grobund senere i Danmark.

Hvorledes kirken har set ud på daværende tidspunkt med sårede og syge soldater, må man selv forestille sig, men også dengang kunne man se, hvad I kan se i dag ved et besøg.

Kirken indvendig

Billederne viser døbefonten, Sct. Jørgen og dragen samt nogle af kalkmalerierne (taget nov. 2023)

Kalkmalerierne er ganske omfattende og er placeret i koret, i apsis og i hovedskibet. De er dateret tilbage til ca. 1240 og frem til 1630 og således produceret i tre perioder, senest renæssancen og gengiver begivenheder fra Det Nye Testamente samt fortællingen om Sct. *Jørgen og Dragen*. Nordborgværkstedet, som tilsyneladende har malet her, har også malet i Johanneskirken i Flensborg. Kendt er også Ambrosius Maler, der har lavet dele af kalkmalerierne. Her kunne og kan kirkegængerne læse sig ind i Bibelens begivenheder og det samme måtte gælde for de sårede soldater under krigen 1864. Dommedag og ærkeengle og smukke ornamentter, - der er meget at se på. Legenden om Sct. Jørgen, der er 190 cm høj, taler for at kirken i sin tid blev viet til Sct. Jørgen, som var kristen martyr, om hvem det fortælles at han frelste den hellige Margaretha fra en drage. På figuren er der mange små huller. Det siges at svenskerne lavede dem i 1600-tallet, da de var "på besøg" og troede at byens guld og sølv var gemt her. Legenden har mange paralleller til den nordiske myte om Bjovulf.

Ældre kilder på Nationalmuseet fortæller også at "Ifølge regnskabsbogen 1627 stjal »Denemarskische Krigesvolk« fra kirkekisten bl.a. alterdugen og -forhænget, men 1628 forærede hertuginde Sophie Hedwig kirken et nyt »drellen Altarlaken« Da nu også Skåne var under dansk besiddelse i 1600-tallet lyder det måske bedre at give svenskerne skylden, men danske var de altså ifølge de ældre kirkebøger.

Rent sprogligt har legenden om Sct. Jørgen lagt navn til mange lokale steder, veje, pladser og sygehuse.

Døbefonten er også speciel. Den er det ældste stykke romansk inventar i kirken og er lavet i granit. Låget dertil er derimod meget yngre og har nærmest en krone på toppen. Det er dateret til ca. 1780'erne.

Altartavlen har både gule Flensborgsten, som var lidt mindre end de traditionelle teglsten, men oprindeligt er der den gamle munkesten i bunden. Prædikestolen er fra 1591 og lavet i renæssancestil med bibelske motiver. Himlen over er lavet senere i 1780'erne. Måske samtidig med låget til døbefonten. Noget spændende må have pågået i Broager ved denne tid. Allerede i 1750 frigav Kong Frederik d. 5 al handel og selvom området på daværende tidspunkt var under hertugdømmet Slesvig, så var det netop her, at den indbringende handel med rom, slaver og teglsten tog sin begyndelse i Flensborg og måske har stigende velstand kastet noget af sig til kirken.

I romanen "**Nu er det længe siden**", er der ikke mange begivenheder fra kirken set indvendig, men Ingeborg og Lars bliver gift i kirken d. 1. juli 1865 og her fortælles det, at de prominente personer, som Jens Peter og Henriette havde kontakt med, Gustav Johannsen, Laurids Skau og mange andre var mødt frem i kirken (s. 78 i bogen). Det var en tysk præst, der skulle vie dem. Den gamle danske præst havde nægtet at aflægge ed og var rejst til Danmark. Henriette havde ønsket, at Dannebrog skulle vaje på kirkepladsen, men politimesteren i Gråsten havde sat sig imod. Der blev dog ikke hejst flag den dag. Ingeborg blev viet i sort brudekjole, som det var traditionen dengang, men med hvide kniplinger syet i Tønder. Langt op i 1930'erne var en brudekjole sort. Om der var flagforbud så kort tid efter med dansk flag er uvist. Der stilles for øvrigt to gendarmere foran kirkedøren, som præsten kan benytte sig af, og i romanen fortælles det, at kirkegængere istemte forskellige grundtvigianske salmer til præstens store bekymring. Om det er et greb i fiktionen eller om det var en problematik i virkeligheden, vides ikke.

Kirkegården

Fra mindelunden Broager kirkegård

Når man har besøgt kirken indvendig, er det en meget stor oplevelse at gå ud på kirkegården, som rummer en særlig æstetik og historie. Kirkegården er omkranset af mure, og der er to store indgange med smuk beplantning. Som det var skik og brug i middelalderen, blev kirkegården inddelt efter sogne på Broagerland. Et af de ældste gravsteder tilhører slægterne på Skeldegård. I lydfortællingen hører vi Carl Jürgen Bock fortælle. Han stammer fra Skeldegård.

Flere gravsteder er fredede og her ligger 200 tyske soldater og 73 danske soldater begravede fra krigen 1864. En obelisk er her rejst for at ære de danske soldater. Man finder også et gravsted til minde om en soldat fra 3-års krigen 1848-1850. Også dengang kæmpede man om Slesvig, og også dengang lå flere sårede soldater i kirken. Denne soldat, underkorporal Hans Nielsen, faldt ved Egersund 28. maj 1848. Gravstedet er smukt udformet og fredet.

Man finder også, som nævnes senere, mindstene for faldne gendarmere i Neuengamme, KZ-lejr fra 2.

verdenskrig samt mindstene for I.P. Nielsen, socialdemokratisk folketingsmedlem, der efter Genforeningen 1920, spillede en væsentlig rolle i det politiske arbejde i landsdelen. I.P.

Nielsen, der levede fra 1873 til 1952 var egentlig bager og fra Sjælland, men daværende statsminister TH. Stauning sendte ham til Sønderjylland efter genforeningen 1920 som så mange andre embedsmænd. Senere bosatte han sig i Dynt og arbejdede både i mellemkrigsperioden og under krigen for at forbedre de sociale forhold og således blev der lagt et stort arbejde i at organisere hjælpepakker i samarbejde med kongehuset. Da 1930'ernes politiske spændinger tager til deltager han i et stort møde i forsamlingshuset i Vester Sottrup, hvor synspunkterne er skærpede, både om det tyske og danske, men også om den nød og fattigdom, som ses i denne del af landsdelen. Det var hans synspunkt, at den malerkunst, som prægede Egersundområdet i sommertiden (kunstnerkolonien), næppe fremstillede befolkningens levevilkår realistisk, men allerhøjest var skønmaleri!

I sydenden af kirkegården er der etableret en mindelund, som gør stort indtryk.

Mindelunden, som er tilegnet de mænd, der deltog i 1. verdenskrig, blev etableret og indviet 19. november 1922 og oprindeligt blev der plantet 9 egetræer på højen, for hver af de ni landsbyer på Broagerland. Rundt om højen er der sat store sten, som alle stammer fra Broagerland. Her står 164 sten med navne på faldne og på enkelte sten står der 4 navne. Det er brødre og deres far. Det gør dybt indtryk på en, og man kan forstå det store tab for en familie.

Læg mærke til de forskellige kors på stenene. Karsten Skov, Iller, har skrevet romanen "Enkeland", der netop beskriver de tragiske vilkår, der var for mange familier på egnen uanset hvilket nationalt tilhørsforhold, man havde

Carl Jürgen Bock, som ofte viser rundt på kirkegården, fortæller en anekdote om Grev Schulenberg, der ligger begravet på kirkegården og som førte an i Slaget om Als i 1864, at denne mand var indkvarteret hos den lokale læge, J. Schirmhoff, der var dansk, men uddannet i Kiel. Da greven mister livet i kamp, henter lægen ham i hestevognen og begraver ham på kirkegården. Dansk eller tysk, det spillede ingen rolle. Man var et menneske!

Når man har besøgt kirkegården, så kan vandringen begynde fra Brunsnæs. I bil er der kort afstand ned til færgeløjet, hvor der også er parkeringspladser og toiletter. Her fortsætter gendarmstien, hvor også Teglruten ender.

Ned på Gendarmstien

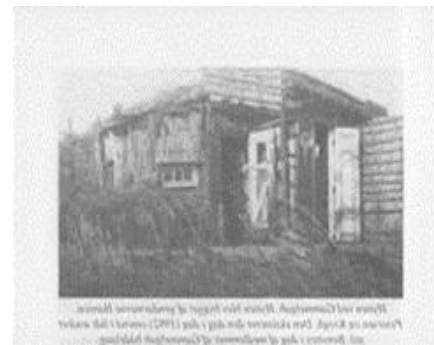
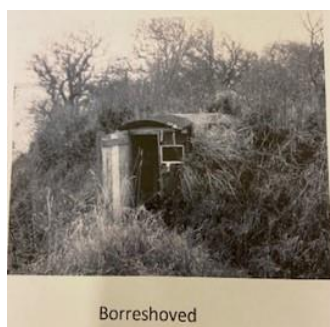
Gendarmernes historie

I 1839 oprettede Frederik d. VI det "Holstenske Grænsegendarmeri" til beskyttelse af hertugdømmerne og toldgrænsen langs Elben. Siden udviklede gendarmernes funktioner sig til at blive et militært organiseret toldpoliti. Efter danskernes nederlag til Preussen og Østrig i 1864 bevogtede gendarmerne grænsen til Danmark, der gik syd om Ribe og fulgte Kongeåen til udmunding i Lillebælt syd for Vamdrup til 1920.

Tyskernes nederlag efter 1. verdenskrig muliggjorde en afstemning, hvor befolkningen i Nordslesvig kunne stemme om, hvilket land borgerne ville tilhøre. Derudfra blev grænsen flyttet til det, vi kender i dag.

Til bevogtning af grænsen blev gendarmerne fra Kongeågrænsen flyttet til nuværende grænse, der strækker sig fra Rudbøl i vest til Mommark i øst. Antallet af gendarmere svingede lidt igennem årene fra ca. 350 til 600. På Broagerland var der mellem 25 og 45 fordelt i to afsnit med afsnitskontorer i Skelde og Skodsbøl. Gendarmerne i deres blå uniformer var meget synlige langs den dansk-tyske grænse fra 1920 og op i 1950'erne.

For at kunne søge lidt ly under dårligt vejr havde gendarmerne lavet nogle små primitive hytter fordelt på ruten med forefaldende materialer.

Eksempler på gendarmhytter langs ruten. Billederne er fra Broagerlands Lokalarkiv

Hovedposten ved Brunsnæs var ved "æ Dampebro", og her var der nok at se til, bl.a. daglige dampskibsforbindelser, småhandlende, partouttanterne, turister, teglværksbroerne, hvor der lagde mange småskibe til med varer til og fra teglværkerne. Gendarmernes opgave i fredstid var af politimæssig art.

F.eks. skulle de påse, at al fiskeri foregik lovligt. Også tolderfunktionen var en af deres opgaver. For smuglet blev der jo i ny og næ.

Det gamle gendarmhus. Broager 1927-lokal arkivfoto

Gendarmhus 25.10.2023

Efter tyskernes besættelse af Danmark i 1940 fortsatte gendarmene den "symbolske" bevogtning af grænsen, men efter d. 29.08 1943 fik grænsebevogtningen en brat ende. Hæren blev afvæbnet og flåden sænkede sine skibe. Politiet og gendarmene blev ikke afvæbnet på dette tidspunkt, men den tyske terror tog til.

Modstanden og den tyske terror blev intensiveret i 1944. I 1944 blev 291 gendarmere og 19 politifolk interneret i Frøslevlejren, der blev oprettet på foranledning af den danske regering, der håbede på at kunne forhindre deportationer til de frygtede koncentrationslejre. Forholdene i Frøslevlejren var tålelige, og det danske fængselsvæsen stod for forplejningen. D. 05.10.1944 begyndte deportationen sydpå. 141 blev deporteret til Neuengamme, hvor 35 omkom. H.P. Sørensen skrev en personlig beretning om internering af gendarmene på Broagerland d. 19-20 september 1944 i Frøslevlejren. Ca. 1 måned senere blev 140 af de internerede gendarmere sendt til koncentrationslejren i Neuengamme. Han beskriver de umenneskelige forhold i lejren.

Kilde: Broagerlands Lokalarkiv, bog 12 – Neuegamme, grænsegendarm H.P. Sørensen, Felsted

På kirkegården i Broager blev en mindesten opsat i 1947 over to gendarmere, der døde i Neuengamme.

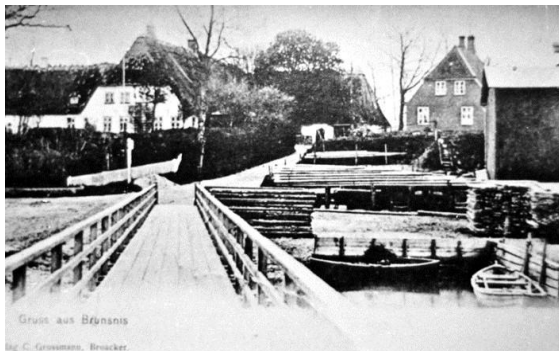
Minde over gendarmene J.W. Christensen og TH.E. Jessen

Død i Neuengamme 1944

"Ingen brustne blik ingen kærlig hånd har lukket.

Tak for trofast grænsevagt i 25 år.

I april 1952 skiftede gendarmerne navn fra Grænsegendarmeriet til Toldgrænsekorpset. Fra at være et militært korps, der indgik som en del af Danmarks forsvar med den fatale følge, det fik for korpset i september 1944, så blev korpset nu civilt. Også uniformerne ændrede sig fra de blå uniformer fra dragonerne til en sort uniform.

Brunsnæs færgeleje 1870

Brunsnæs færgeleje 2023

Brunsnæs færgeleje 1910

Vores tur begynder i Brunsnæs, som er en meget lille fjordlandsby beliggende på sydvestsiden af Broagerland, men fra middelalderen frem til 1875 har Brunsnæs været en vigtig og driftig havn med en meget trafikeret færgerute. Færgefarten har sandsynligvis eksisteret fra 1210 i forbindelse med Rude Kloster. Cisterciensermunkene oprettede Ryd Kloster (Rude Kloster) i 1210-1541. Klosteret eksisterer ikke mere, idet Hans den Yngre i 1582 lod klosteret nedrive og på samme sted byggede Lyksborg Slot i stedet for.

Rester af klosteret er fundet i Lyksborg Slotssø. Allerede på denne tid var færgeforbindelsen vigtig. Der var skabt en sammenhæng mellem Angeln og Broager, idet Broager Kirke og resten af Broager hørte ind under munkeordenen, så der var behov for at kunne komme frem og tilbage, hvilket også fortsatte efter at Hans den Yngre havde bygget Lyksborg Slot. I 1601 overtog han en væbnergård (Skeldegård), som han gjorde til hovedsæde i sine godsbesiddelser på Broagerland og opførte jagtslottet Freileben. Jagtslottet forblev i slægten til 1779, hvorefter jorden blev udstykket og slottet nedrevet. Kun voldgraven kan endnu ses.

Den nuværende Skeldegård ligger i den nordlige del af det anselige voldsted af hertug Hans den Yngre anlagte jagtslot Freileben. Der er endnu vandfyldte grave, medens voldstedet på de andre sider omgives af tidligere sumpede sø- eller engdrag.

I stedet for færgen fik Brunsnæs dampskibsselskabernes rutebåde. Nu kunne man nemt bevæge sig mellem Sønderborg og Flensborg, -gods og passagerer kunne fragtes, turismen opstod for alvor, og man kunne bygge sommerhoteller (*Gigthospitalet i Gråsten, Strandhjem i Brunsnæs, og kroerne kunne udvides med gæstefløjte osv.*)

I denne forbindelse kan nævnes, at i romanen *"Nu er det længe siden"* ofte nævnes, at transporten mellem København og Broagerland foregik med færge. Dampskibet Fylla sejlede i rutefart 3 gange ugentligt mellem Flensborg og Sønderborg og Korsør, så det kunne jo

være, at familien i København besøgte deres fædrene gård Vemminggaard med dette dampskib?

Færgen Holnæs -Brunsnæs var en del af den gamle rute mellem København og Holsten, og der var dagligt sejlads mellem Brunsnæs og Flensborg, bl.a. fordi vejnettet på dette tidspunkt generelt var dårligt.

Der var livlig trafik på havnen- både med im- og eksport. Færgedriften var vigtig for såvel handel, og også for turisme, idet området var et yndet udflugtsmål for flensborgerne, så der var mange turister til kroen og hotellet (*nu Strandhjem*). Strandhjemmet bestod oprindeligt af en kolonialbutik, en bager og en krostue. Bygningen blev sandsynligvis opført i 1891-1893. Ud over Strandhjemmet var der bl.a. også Fægekroen (Brunsnæs *Fjordvej 24*)

I 1905-1906 indviedes Strandhotellet Brunsnæs. Det gml. Strandhjem blev udbygget til også at få hotelværelser, hvor gæsterne kunne indlogeres i sommermånederne. Det gik meget godt, indtil 1. verdenskrig gjorde en ende på fremgangen, og efter krigen blev hotellet ovenikøbet i en kort periode til et bordel! Strandhjemmet har haft skiftende ejere og funktioner. Fra 1939 blev Strandhjemmet til et botilbud for voksne psykisk syge. Fra parkeringspladsen går turen videre langs stien. (følg "Gendarmen")

Fægekro foto 2023

Strandhotel omkring 1905

Kejserdom

Med udsigt til Holnis går første stykke af vejen fra Brunsnæs ad stranden. Lidt syd for Brunsnæs ligger Kejserdom og herefter følger vi en sti ind i landet. Navnet Kejserdom er en fordanskning af det tyske ord Kaisertum, hvilket dog intet har med en kejser at gøre. Vejen er opkaldt efter en fisker, der hed Peter Kejser.

Hvordan "Kejserfamilien" har levet vides ikke, men det er ikke alle, der kan få en vej opkaldt efter sig.

Hvis I følger vandet fra Kejserdom mod Gammelgab frem for at gå ind i landet, så er det næste hus man kommer til det hus, hvor familien i Den store Krig mistede 4 sønner og en svigersøn.

Vi følger stien ind i landet til Busholm, hvorefter vi kommer til stranden igen. Turen er skiftevis ved stranden og inde i landet, men vi kan hele tiden se fjorden.

"Gammelgaf"

Da hertugen Hans den Yngre skulle besøge sit jagtslot i Skelde, kom han forbi en lysning i skoven. En lysning kaldes "æ gaf". Således opstod navnet på landsbyen. I 1783 stavedes navnet Gammelgaf, men ved den senere fordanskning blev det ændret til Gammelgab. I landsbyen eksisterer endnu 7 gårde, der ikke blev udflyttet efter stavnsbåndets ophævelse.

Der fortælles, at der mellem Skelde og Gammelgab var en gravhøj med et stort stenkammer. Der boede Nis Puk med sin kone. En dag kom Maren kogekone forbi med en kurv fuld af småkager. Hun tog sig et lille hvil og da hun vågnede, var kagerne væk og kurven var fuld af høvlspåner. Hun græd og gik hjem. Kurven blev tungere og tungere, og da hun ville kigge efter årsagen, så hun at høvlspånerne var blevet til guld og sølv. Hun gik tilbage og ville takke Nis Puk, for hun var sikker på det var ham, men der var intet at se. – og det er ganske vist...

Fra Brunsnæs til Kejsersdom

Sti væk fra kysten

Skelde Vig

Ved Skeldevig er der en høj med navnet Skrækkehøj.

Der fortælles, at højen har fået sit navn efter at sørøveren, den røde Ons, havde en sørøverborg her. Man hørte ham løbe rundt på voldgraven og hørte fangernes jamren og raslen med lænkerne. Mange uskyldige mennesker fandt døden i de skumle kældre.

Kilde: Broagerlands Lokalarkiv bind 2 Sagn og gamle fortællinger, samlet af Svend Hollensen

Skelde Strand

Hertug Hans den yngre oprettede i 1619 en færgeforbindelse mellem Angel og Broagerland. Til dette formål blev der anlagt en lille stenbro i en lille bugt ved Skelde Strand vest for Kragesand. Bønderne i Skelde blev pålagt en lille afgift til dens opretholdelse. Overfarten blev dog ikke meget anvendt og med tiden forsvandt den, idet den planlagte købstad i Angel ikke blev til noget.

Den gamle stenbro ved Skelde Strand bestod dog i en forbedret form mod århundredeskiftet 1900 og blev brugt som fiskernes både landingsplads. Den kaldes stadig "Den gamle Ferrebro".

Kilde: August Korse – Broagerlands historie

Kragesand

Den 13. november 1872 blev Broagerland ramt af en omsiggribende stormflod, hvor vandstanden målte over 3,6 m over normalen. Stormfloden berørte landområder i Østersøen. Det var katastrofalt for hele området, marker, enge og gårde stod under vand. På et hus på *Kragesand nr. 3* er der sat en afmærkning. Her kan man se, hvor højt vandet nåede. Stormfloden var en katastrofe for beboerne, og økonomisk støtte kunne beboerne ikke regne med.

Da vandet trak sig tilbage, blev der fundet meget husgeråd på stranden, også på Angels kyst, hvor endnu mere gods blev skyllet op. Det var forbudt at tage noget af det, - det blev ligestillet med tyveri.

20.10.23 er også en dag, som glemmes sent. Endnu en stormflod åd sig ind på kysterne og forandrede naturen endnu engang. Parkeringspladsen ved Kragesand og den berømte Liebestunnel er skyllet væk. Navnet Liebestunnel kom af, at træerne strakte sig over stien og dannede på denne måde en tunnel.

Området er ikke passabelt lige nu, men der arbejdes på det!

Før 20.10.23

Efter 20.10.23

Liebestunnel før 20.10.23

På vej til Kragesand før 20.10.23

Stranden efter 20.10.23

Kragesand er et område med høje skrænter og mange sten. Man skal holde tungen i munden for ikke at falde! Det er dog også et meget spændende stykke at vandre, hvis man kan lide at gå på skattejagt. Hvis du er heldig kan du finde en "hulsten" og evt. også fossiler eller redskaber fra stenalderen.

Vær opmærksom på, at en del af vandringen foregår på stranden, hvor der er mange sten - og glatte sten. Hav derfor solidt fodtøj på. Grundet stormfloden er nogle strækninger på ruten ødelagte. Vær her særlig opmærksom på at følge "gendarmen."

Kilde: Broagerlands Lokalarkiv bind 9 s. 36 erindringer af Christian Peter Hansen

Stemningsbilleder på vej mod skrænterne i Gammelmark

Skeldekobbler

Campingplads Spar S med udsigt til skrænterne ved Gammelmark

Gammelmark

I den preussiske krig i 1864 opstillede preusserne 4 kanonbatterier på skrænterne ved Gammelmark, som skulle beskyde skanserne ved Dybbøl. Krigen i 1864 har i den grad præget den sønderjyske historie og har sat mærkbare spor på Broagerland. Her var op mod 10.000 prøjsiske soldater indkvarteret i månederne op til stormen på Dybbøl. Også 1. verdenskrig har sat sit præg på Broagerland, idet næsten 200 soldater alene fra Broagerland mistede livet.

På højdetræget er der opstillet nogle informationstavler, der beskriver hvor batterierne stod og hvad de kunne.

På vej op mod kanonstillingen

Placering af kanoner, der skød mod Dybbøl

Fra Gammelmark mod Vemmingbund

Noget af strækningen kan være vanskelig at passere

Fra Gammelmarks højder går turen videre til Vemmingbund. Man følger stranden, der undertiden er ret smal

Vemmingbund

Fra Broagerlands Lokalarkiv bind 1 har Sven Hollensen samlet nogle sagn og gamle fortællinger fra Broagerland.

Der fortælles, at der har ligget en kirke ved enden af Vemmingbund, som blev brudt ned, da Dybbøl Kirke blev bygget. Navnet Vemming kommer måske fra en dansk fyrste, der hed Vemming. Han havde bygget en skanse i enden af bugten til beskyttelse for angreb af vendiske sørøvere.

Der fortælles endvidere, at Christine Hansen, ejer en mark ved Vemmingbund med en stor sandbanke, der hedder Bjerglykke. Hun fortæller, at der her var en sørøverborg og ved foden af bakken ligger en meget stor sten. Over 6 meter siges der.

Ser du denne sten
Der helt foruden ben
Er vandret over isen lang
Er vandret over isen lang
Og lagt sig her ved mark og vang
Men under stenens fylde
Kan nok enhver forgylde
For røvere har glemt en skat
Der glimter både dag og nat

På et oversigtskort i Vemmingbund er følgende skilt med tekst:

Vemmingbund har altid været et populært feriested. Der var sommerhuse, en campingplads, og også et yndet badested for Frederik d. IX.

Erna Andersen havde en sjov oplevelse som barn:

Frederik d. IX havde et lille badehus i en vig ved Vemmingbund. Stedet hed Dynt Strand. En dag, fortæller hun, ville hun sammen med nogle veninder udspionere kongen, men selvfølgelig blev de opdaget med en stor skideballe til følge.

Dette uddrag var baggrund for titel på bog af forfatter Jon Bloch Skipper. "Danskernes egen historie - da jeg mødte de kongelige".

[Fyens.dk](http://fyens.dk). [Når Kongen hilser på](http://fyens.dk)

Således slutter vandreturen på 22 km ved Vemmingbund, hvor der er både parkeringsplads og toiletter.

Undervejs på turen fra Brunsnæs er der mange små afkroge, hvor man kan spise sin medbragte mad og tanke vand. Over Broagerland er der ikke mange busforbindelser, men man kan have to biler på turen eller medbragte cykler, så start med cyklerne i Brunsnæs, gå til bilen i Vemmingbund og hent derefter cyklerne. I skrivende stund er ruten ret fugtig og man venter på en fornyet certificering efter stormen. Husk at man ikke bare kan gå ind over privat jord, men følg rutebeskrivelsen.

Lydoptagelser

På vores vandretur som forberedelse til materialet mødte vi en ældre fisker og landmand på vores tur mod Kragesand. Han sagde bl.a. "I er jo kommet til egnen hvor flagstangen ofte lægges ned" Det gjorde os nysgerrige og vi endte med at optage to fortællinger, der kunne gøre os meget klogere.

I forbindelse med udviklingen af materialet har vi besøgt arkivet i Broager og her havde vi mulighed for at interviewe to ældre, erfarne og historisk særdeles vidende landmænd. Her følger en kort beskrivelse af dem. Interviewene er transskriberet og kan findes sammen med materialet:

Carl Jürgen Bock blev født i januar 1944 under 2. verdenskrig, som en del af det tyske mindretal og voksede op på Mariegården i Broager. Slægten har, som mange familier i området, relationer til Tyskland og store dele af verden og derfor har historiske betingelser også skabt historisk indsigt og interesse i familien. Senere flytter han med familien til Skeldegård. Gården lægger jord til gendarmstien. Carl Jürgen Bock er uddannet landmand og har gennem et langt liv deltaget aktivt i både det tyske mindretals organisationer, men også i de lokale foreninger, herunder som formand. Han er æresmedlem i Lokalhistorisk Forening, har tidligere været formand og har stærkt medvirket til oprettelsen af Deutsches Museum. Desuden har han i tæt samarbejde med Museum Sønderjylland, Sønderborg Slot medvirket med sin store viden, - også som konsulent til flere fiktive og faktuelle bøger- herunder Karsten Skovs *Under samme måne*. Særligt de mange tyske flygtninge, der kom til egnen mod slutningen af krigen og i begyndelsen blev indkvarteret hos det tyske mindretal inden opsamlingen til Oksbøllejren, har spillet en rolle i familien.

Frede Tychsen er netop fyldt 80 år og er vokset op i Gammelgab på Broagerland på en gård. I dag bor han i Broager og har solgt sin ejendom til et økosamfund, Soleng. Følg linket og læs mere om gårdens historie:

[Økosamfundet Soleng. Gården og Gammelgabs historie](#)

Når man vandrer på gendarmstien, passerer man landsbyen Gammelgab. Man går lidt væk fra kysten og op til en samling gårde ved Skeldevej. Her stammer Frede fra.

Som ung uddannede han sig til landmand på Dalum Landbrugsskole i Odense og aftjente sin værnepligt i Haderslev og på Kronborg på Sjælland. Herefter vendte han tilbage til egnen, og efter læretid på forskellige gårde stiftede han familie og overtog ejendommen i Gammelgab. Frede har hele sit liv været engageret i gymnastik- og idrætsforeninger på Broagerland. Det nationale har altid været en del af hans opvækst og i 1950'erne var det en tradition at hele familien deltog ved årsmøderne i Sydslesvig for at vise forbundetheden med det danske. Hans egne forældre gjorde meget for det lokale, uanset sindelag. Således inviterede man hele landsbyen til kaffebord på gården en gang om året. Og det gjaldt alle, - med og uden flagstang.

Frede Tychsen er medlem af andelsselskabet Smøl Vold, der blev stiftet i 1931. Selskabet ville gøre det muligt at alle skulle have adgang til voldstedet. Der flages 46 meter over havet og her kan man se meget langt.

Lyt med på deres fortællinger. Frede Tychsen taler sønderjysk, men lydoptagelsen er transskriberet til rigsdansk.